CZU:929:27-72
https://doi.org/10.52505/lecturi.2023.06.16

UN NUME CONSACRAT ÎN ISTORIA CULTURII ROMÂNE, CĂRTURARUL PREOT AVVA PAUL MIHAIL

Svetlana KOROLEVSKI

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0042-0289

Rezumat. *Articolul evocă personalitatea omului de cultură, preotului dr. Paul Mihail, în datele esențiale ale parcursului său existențial și creativ. Lucrările sale sunt cunoscute și frecventate de medieviști, în special, dar, luată în ansamblul ei, zestrea științifică, grăitoarele pagini de jurnal și corespondență se cuvin readuse în atenția generațiilor tinere. Creațiile românești din trecut, laice și duhovnicești, asupra cărora s-a aplecat, cu pătrundere și exigență; mărturiile de spiritualitate românească din Basarabia pe care le-a tot adunat de-a lungul întregii sale vieți – sunt tot atâtea dovezi ale continuității neamului românesc în istorie – în care cărturarul a crezut cu tărie.*

Cuvinte-cheie*: Paul Mihail, Chișinău, Iași, București, istoria culturii române, spiritualitate românească, spaţiu cultural basarabean, personalități basarabene.*

An Established Name in the History of Romanian Culture, the Scholar Priest Avva Paul Mihail

Abstract. *This article speaks about the personality of the priest Dr. Paul Mihail, in the essential data of his existential and creative path. His works are well known and read by great thinkers especially, but, in general, the scientific dowry, the eloquent journal pages and correspondence must be brought back for the benefit of the younger generations. Past Romanian works, the secular and the confessional ones, which were analyzed in a deep and profound manner; the testimonies of Romanian spirituality from Bessarabia picked up during his life – are also data of the continuity of Romanian people throughout history – in which the writer truly believed.*

Keywords: *Paul Mihail, Chisinau, Iasi, Bucharest, history of Romanian culture, Romanian spirituality, cultural space from Bessarabia, Bessarabia personalities.*

Despre Paul Mihail (1905-1994), cărturarul și preotul, sunt rândurile care urmează, omul care a crezut cu tărie în forța cuvântului și în puterea acestuia în relațiile cu semenii; un cinstitor al gândului rostit care, aidoma lui Alexei Mateevici, a ales să ne spună „în hram și-acasă veșnicele adevăruri” (Mateevici, 1993, p. 161), dar și în pagini de carte.

Născut în Cornova Orheiului, pe 29 iunie 1905, școlar la mănăstirea Hîrjauca, bursier la Seminarul Teologic din Chișinău, unde învață zece ani, apoi student la Facultatea de Teologie din Chișinău și la Facultatea de Istorie a Universității din Iași. La Seminarul Teologic prinde contur interesul pentru studiul documentar, desăvârșit peste ani în cercetări din arhivele și bibliotecile din Bulgaria, Grecia, Turcia, Muntele Athos, Constantinopol. Într-un memorabil interviu, realizat de jurnalista Emilia Ghețu (vezi „Literatură și artă", 13 iulie 1995), de altfel, ultimul interviu, imprimat cu puțin timp înainte de trecerea întru cele veșnice a părintelui, aflăm: „La Seminarul Teologic s-a dezvoltat în mine dragostea către documente, către conferințe. Vă arăt în original conferințele mele de la Societatea „Gavriil Bănulescu-Bodoni" de la Seminarul Teologic din Chișinău. Vă arăt conferința mea din 1924 despre preotul Alexe Mateevici. Făcusem cunoștință cu fratele lui, Victor Mateevici, care ne era profesor, și din dorința mea de dezvoltare către trecut am scris această conferință, fragmente din care s-au citit la dezvelirea monumentului din fața Catedralei din Chișinău [distrus, dar reînălțat între 2012 și 2016, s.n.]. După aceea am scris și despre B.P. Hasdeu" (Mihail, 1995, p. 4). A scris apoi și despre rectorul Seminarului Constantin Popovici (de care se atașase), un luptător pentru limba română în Basarabia – era de acum în 1966 – presiunea opresivă a regimului nepermițând publicarea materialului în țară (spre a nu irita vecinul din Răsărit), articolul apare, grație efortului Zamfirei Mihail, fiica cărturarului, într-o revistă franceză pentru români de la Paris. În 1945 își ia doctoratul în teologie. Premiul „Udriște Năsturel" (1939). Titlul onorific Avva Pavel (1980). În 1995, la Chișinău ia ființă Societatea bibliofilă „Paul Mihail".

În lunga-i viață cu care a fost dăruit (*un favorit longeviv al destinului*, zice Vasile Malanețchi, într-un articol publicat în „Țara", 1995), a știut „să rodească grâu curat între mărăcini, să lase științei românești și Bisericii Ortodoxe *pietre de vad* [s.n.], adunând cu răbdare de furnică, dar cu viziune de uriaș, spre pilda generațiilor noi de istorici și teologi, sute de documente inedite despre trecutul nostru și al Bisericii noastre, descoperite în arhive străine, pe care le-a publicat, pe unele le-a adus în țară și le-a dăruit ca un filantrop instituțiilor publice" (Cândea, 1994, p. 43). Academia Română; Biblioteca Academiei Române; Arhivele Statului din Iași; Biblioteca Centrală Universitară din Iași; Biblioteca Națională de la Chișinău s-au bucurat de donații făcute între anii 1937 și 1990: cărți tipărite și manuscrise, acte juridice, scrisori boierești, albume, între care un manuscris din 1894 al Cancelariei Eparhiale Chișinău, în limba rusă, cuprinzând nume, toponimice și date de istorie socială, dovezi ale continuității neamului românesc în Basarabia; un manuscris cuprinzând Jurnalul Episcopului Pavel al Chișinăului din 1873, la inspecția parohiilor, cu însemnarea autografă a Episcopului că în unele biserici și mănăstiri cercetate se slujea în limba română; un exemplar al *Cazaniei* lui Varlaam (*Carte românească de învățătură*, tipărită la Iași, în 1643); o *Evanghelie* legată în argint la Mănăstirea Snagov, de la 1697;

copia manuscrisă din 1814 a Predicilor lui Antim Ivireanul; copia manuscrisă din 1781 a cronicii lui Ioan Neculce, păstrată în casa părintească și cunoscută ulterior drept Manuscrisul „Mihail" ș.a. Spicuim aceste date din: **Paul Mihail. *Jurnal (1940-1944) și Corespondență*. Ediție în două volume îngrijită de Eugenia Mihail și Zamfira Mihail, București: Paideia, 1998- 2001**, ediție reluată și de editura Știința din Chișinău, în 2018. Sunt apariții editoriale definitorii pentru întregirea profilului omului și savantului Paul Mihail, care ne-a dat și câteva cărți importante, considerate și de istoricii de la Chișinău adevărate „*pietre de temelie* [s.n.] pentru istoria spiritualității românești din Basarabia" (Țurcanu, 2000, p. 177): *Fapte trecute și basarabeni uitați* (1938 și urm. ediții); *Tipărituri românești în Basarabia de la 1812 până la 1918* (1941); *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia* (Chișinău: Știința, 1993); *Acte în limba română tipărite în Basarabia 1812-1830*. (București: Editura Academiei Române, 1993, o ediție îngrijită împreună cu Zamfira Mihail). Câteva dintre edițiile princeps ale lui Paul Mihail, unele cu autograf, se păstrează în Fondurile Muzeului Național al Literaturii Române din Chișinău.

Universul spiritual românesc a fost o preocupare continuă – *promotor al ideilor iluministe în Basarabia interbelică* (Dragnev, 2020), pune în valoare dovezi (grăitoare!) de spiritualitate românească din spațiul pruto-nistrean – o probă de cinstire a pământului strămoșesc și, dacă vreți, un imbold pentru noi cercetări. Publicând în reviste bisericești și laice studii, articole, diverse documente – toate pornind de la date de arhivă sau cercetări de teren, cu atât mai prețioase, căci veneau să întregească suflul continuității. Dedicat cercetării științifice și competent valorificator, acad. Ștefan Ștefănescu îl distingea drept „valoros colaborator al Institutului de Istorie „A.D. Henopol" de la Iași și al Institutului „Nicolae Iorga" de la București, prețuit de comunitatea academică, propus, înainte ca moartea lui să survină, să fie ales membru de onoare al Academiei Române (Mihail, 1998, p. 277). Ampla activitate de cercetător a însemnat „o muncă de sacrificiu și de adevărată mucenicie pe care el a îndeplinit-o cu sfințenie până la sfârșitul vieții" (Pelin, 2005, p. 75). Pentru medieviști, în special, lucrările sale sunt cunoscute și frecventate, dar, luată în ansamblul ei, zestrea științifică, dublată de pilduitoarele pagini de jurnal și corespondență se cuvin readuse în atenția celor interesați de mărturiile trecutului, dimensiunea valorică a contribuțiilor sale comportând încă largi, multiple posibilități de abordare.

Cronica lui Ion Neculce copiată de Ioasaf Luca. Manuscrisul „Mihail". Ediție de Zamfira Mihail și Paul Mihail. **Cuvânt-înainte de Ștefan Ștefănescu. București: Litera, 1980** (reluată de editura Știința din Chișinău, în 1993). Apărut în 1980, volumul ajunge curând și la Chișinău; putea fi consultat la Biblioteca Națională, în populara sală de literatură de la etaj, unde, ca într-un stup albinele, în anii studenției mele, se îngrămădeau toți cei avizi de carte românească. Acolo m-a și îndemnat s-o răsfoiesc doamna profesor universitar, regretata Elena Țau,

știindu-mă atrasă de literatura română veche, în particular de opera lui Ion Neculce. Atunci am reținut numele lui Paul Mihail; zece ani mai târziu, aveam să-l cunosc nemijlocit, în casa de la București, din strada Zefirului 22, unde am poposit, îndrumată cu dragoste de buna prietenă a familiei, remarcabila medievistă, regretata Cătălina Velculescu. Vârtej de emoții, gânduri rostite, gânduri tăcute. Părintele Mihail, cu nesfârșitu-i dor de Basarabia…

Ediția pornește de la o copie inedită a lui Ioasaf Luca (care a realizat șase cópii), nepotul lui Ion Neculce, fiul vistiernicului Ștefan Luca și al Mariei, sora cronicarului. Manuscrisul, un monument caligrafic din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea are un scris frumos, citeț și foarte regulat, cu însemnări marginale ulterioare, cum ar fi F. 108 sus: „Precum ca să s‹ă› știe că toamna a fost ploioasă și toată roada s-a stricat pe câmp. Am scris Ion Șoimaru din satu Cornova 1899"; F. 108 jos: „Am cetit aicea Vasile Darie. Anul 1901". Pe F. 108^{v} citim: „Această copie manuscrisă de cronică a lui Ioan Neculce am aflat-o în casa părinților mei: dascălul Iustin și Elena Mihail din comuna Cornova, jud. Orhei. Dascălul Iustin, în anul 1895, a adus manuscrisul la Cornova din casa familiei sale, a preoților Mihail din satul Ciuciulea, ținutul Iași. Am scris aceasta la anul 1933 iunie 1, când am slujit pentru întâia dată la biserica cu hramul Sf. Gheorghe din Cornova – ctitorie și a părinților mei. Diacon Paul Mihail cu soția Eugenia" (*Cronica*, 1980, p. XVI). Convins din bun început că manuscrisul se cuvine integrat în circuitul științific, Paul Mihail a făcut cunoscut mediului de cercetare, prin referate și comunicări publice (1932; 1943; 1948), importanța acestei întreprinderi care a prins în cele din urmă contur, astfel că la comemorarea a 235 de ani de la moartea cronicarului Neculce (1980) manuscrisul-copie este publicat. Un număr impresionant de referințe, semnate de specialiști în materie: Alexandru Duțu, Liviu Onu, Ștefan Ștefănescu, Mircea Anghelescu, Cătălina Velculescu, Ștefan Gorovei, Ioan Alexandru, Alexandru Zub, Ștefan Lemny, Dan Horia Mazilu, vor evidenția erudiția și probitatea științifică a editorilor, materializată în această *descoperire arheografică de importanță notorie* [s.n.] (vezi Mihail, 1998, p. 346-348). O carte de reținut pentru istoria culturii românești din secolul al XVIII-lea, cu deschideri privind laboratorul operei neculceene și noi posibilități de interpretare.

Paul Mihail. Zamfira Mihail. Acte în limba română apărute în Basarabia. I. (1812-1830). ***Precedate de Bibliografia tipăriturilor românești din Basarabia (= BTRB). 1812-1830.*** **București: Editura Academiei Române, 1993.** O istorie a Basarabiei în texte tipărite (101 acte și foi volante), republicate pentru prima dată de pe exemplare, în marea majoritate unicate; pentru unele texte, la care s-au înregistrat variante, fiind alcătuite ediții critice. Sunt informații istorice și lingvistice de certă însemnătate, or, textele reproduse atestă/ confirmă tradiția românească în materie de organizare a instituțiilor, a drepturilor țăranilor. Un foarte util indice lexicografic, tematic și de „cuvinte-cheie", precum și un indice

general întregesc lucrarea. Autorii remarcă, în *Cuvânt-înainte*, că volumul în cauză constituie informații în special pentru istoria dreptului românesc; dar aceste acte sunt la fel de semnificative pentru istoria culturii românești și pentru dimensiunea diacronică a limbii române, cu perspectivele etno/sociolingvistice; o mină de explorat pentru toți cei interesați de evoluția limbii românești, de datele incontestabile care îi confirmă continuitatea în spațiul pruto-nistrean, impunătorul volum numărând peste 400 de pagini. Distins de Academia Română cu Premiul „Eudoxiu Hurmuzaki", 1993.

Paul Mihail. Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia. **Chișinău: Știința, 1993.** Volumul apărut la Chișinău în același an, 1993, sincronizând cu cel apărut la București, impresionează prin titlurile și abordările concrete, convingătoare, la valoarea de document a scriiturii adăugându-se semnificația etică (V. Cândea). Interesele și preocupările autorului se identifică cu însemnele cele mai depline ale istoriei naționale. Valorizând tezaurul științific, Paul Mihail, „prin pasiune și devotament, îmbogățește spiritual pe fiecare dintre cei care îi caută tovărășia în căsuța din strada Ionescu 4, în locuința unde s-a trudit, cu decenii în urmă, la ridicarea altui monument al culturii noastre, G. Călinescu, în vremea când și-a scris *Istoria literaturii române*" (detaliu simbolic!), ne spune Ștefan Gorovei, unul dintre mai tinerii și foarte dotatul istoric care i-a susținut publicarea mai multor texte în revistele de profil (vezi *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol"*, Iași, 1985, p. 999-1000). Paul Mihail, în *Postfața* volumului, reluând și acest fragment apreciativ din cronica cercetătorului ieșean, ține să mulțumească „tuturor tinerilor care se apleacă asupra scrisului meu și doresc să-l scoată la lumină, printre care, cu deosebire, redactorilor Mihai Papuc, Dumitru Boicu și doamnei Nina Negru" (Mihail, 1993, p. 340).

Când toate cele trăite și sperate ***Au rămas în Basarabia*** (este și titlul care deschide volumul): „Au rămas atâtea documente, urme ale trecutului, ale vieții românești, ale sufletului moldovean, ale credinței creștine; a rămas limba, dulcea limbă moldovenească, a cântecului, a vorbirei și a rugăciunii săteanului; a rămas pământul plin de holde, de grădini, de pomi, de podgorii, de stupi și păduri. A rămas Dumnezeu…" (Mihail, 1993, p. 13); un text sfâșietor (publicat la Iași, în ianuarie 1941), vibrant de dureros, dar și înălțător, pătruns de o încredere nestrămutată în mântuirea neamului; un text-odă, scris cu gândul la cei rămași, „răzeși harnici și evlavioși, cu bogatul suflet și cu zapisurile vechi ascunse în podul caselor", cu care, după 1944, a păstrat preponderent legătura prin scrisori – cu personalități din Basarabia, dar și cu consătenii săi din Cornova, care i-au scris, după cum mărturisește și în interviul amintit, „cu litere latine": „Cu C. Dumitru am avut o întreagă corespondență, și cu Orest Vascan, Iacob Roșca, Gheorghe Roșca, Ion Șoimaru, cu Vasile Șoimaru, fiul lui. Am un teanc de scrisori de la familia Vasilița Roșca, femeia care mi-a trimis fotografii cu pomii pe care i-am

altoit în pădure, la vie… Fata [Zamfira Mihail, fiica cărturarului, n.n.] le-a luat și le-a arătat la o conferință a lingviștilor să vadă ce limbă au sătenii din Basarabia. S-a mirat profesorul Mircea Anghelescu… Și fata le-zis: Când veți dori, le vom publica" (Mihail, 1995, p. 4). Parte din corespondența preotului cu consătenii săi o aflăm în volumul **Paul Mihail. Reconstituiri. Jurnal. Corespondență. Ediție îngrijită de Zamfira Mihail și Mihai Papuc. Prefață: acad. Ștefan Ștefănescu. Chișinău: Știința, 2018.**

Bunica mea Catinca Huzun este textul care încheie, ca într-un inel, evantaiul de confesiuni, dar și de învățături din volumul *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia* și care certifică, prin excelență, calitatea de narator a lui Paul Mihail. Simbolic, dens și plin de miez, un portret vibrant și mișcător al celei care a fost bunica cărturarului: „Mult aș dori ca mata să sameni cu bunica, ziceam mamei la vârsta când se apropia absolvirea Seminarului Teologic", iată fraza care ne introduce, abrupt, în subiect. Scris în 1945, la Râmnicu-Vâlcea, în refugiu, textul este un imn adus unei vrednice păstrătoare a tradiției, care, pe vremuri, „a botezat mulți copii și a cununat numeroși gospodari, ca prin aceasta să unească familiile". Reluăm alte câteva fragmente elocvente, din care crește, „artistic" de frumos, aidoma cuibului de rândunică, chipul bunicii – o Vitoria Lipan a Basarabiei: „N-am auzit povești de la bunica. Păstra însă amintiri și tradiții de peste veac. Păstra obiceiurile moldovenești și folosea în graiul ei vorbe vechi. Astfel, de la ea, am auzit cuvintele „guguman" – de ocară; și „sluga matale", ca o exprimare de respect față de străinii ce veneau în casă. La ea pentru întâia oară am auzit vorba: călimară și pană de scris, pe care le știam numai în limba străină de la școală… Bunelul avea *Ceaslov* cu chirilice (Sibiu, 1853), pe care-și făcea rugăciunile dimineața. În casa bunicii s-a păstrat un vechi covor pe fond albastru, cu marginea cărămizie și motive florale, geometrice, albe, pe care mama l-a vândut după Unire, într-un an de secetă, și a ajuns mai târziu în colecția curții regale. L-am aflat publicat în revista franceză „L'Illustration" din 1929 și, arătând mamei această revistă, l-a recunoscut". Școala vieții a parcurs-o aici, la bunii dinspre mamă. „Bunica, o femeie și jumătate, curată, orânduită, cu voință, harnică. Nu putea suferi vorba lungă. Totul era strunit în gospodăria ei. Mâța știa când să intre și să iasă din casă. Puii nu piuiau la ușa bucătăriei. Câinele cunoștea locul său. Porcii nu râmau. Găinile nu săreau în grădiniță. Femeile nu veneau a doua oară după borș, după ce întâia oară le dădea borș, huce, tărâță și altele…"; „Era fiica lui Constantin Botezatu, răzeș din Meleșeni. Botezații erau cu vechi legături și rudenii din Moldova… Bunica a învățat să citească și să scrie în chirilică în casa părintească. Câtă carte știa bunica, tot atâta a învățat-o și pe fiica ei, Ilenuța…[mama cărturarului, *n.n.*]. Mă închin și acum icoanei Maicii Domnului din casa bunicilor, icoană veche de două veacuri, salvată din trei refugii (1940, 1944, 1945) și bombardamente.

Iar pentru tot ce este bunica în sufletul meu, la Sfânta proscomidie încep șirul pomelnicului cu roaba lui Dumnezeu Catinca și continui rugăciunea pentru cei rămași în pământul natal" (Mihail, 1993, p. 325-336).

Un capitol aparte al creației lui Paul Mihail îl are memorialistica sa**,** ***Jurnalul***, pentru anii 1940-1944, precum și ***Corespondența***, expediată și îndeosebi primită. Manuscrisul *Jurnalului*, scris pe caiet școlar, purtând titlul autograf *Note zilnice, impresii, gânduri,* despre evenimente epocale, oameni și locuri, reînvie ani, zile, clipe de grea, extremă încercare, *de zdruncinare sufletească și trupească*. Peste toate stă însă gândul la soarta bibliotecii rămase în necunoscut, în mila Celui de Sus, or, „fiecare carte, document și dosar își are pentru mine istoria sa și în fiecare am lăsat o parte din sufletul meu. Cum de mai pot trăi și nu-mi plesnește inima, e doar pentru că mă ține nădejdea că le voi vedea și nu m-am despărțit de ele. Pe de rost, cu ochii închiși, pot descrie manuscrise, documente și cărți. Le am cu mine, le visez, îmi sunt dragi și nu aștept decât să vină, să le am", nota autorul într-o zi de duminică, 22 septembrie, Iași (Mihail, 1998, p. 19). „Dumnezeu mi-a dăruit munca ca supremă satisfacție și scop al vieții. Muncesc nebunește", nota în *Jurnalul* său, Vineri, 1 octombrie 1943, Chișinău – se lucra în jurul *Soborului Vechi* și al *Muzeului Religios* (Mihail, 1998, p. 143), – demolate, vai! mai târziu, „distrugându-se cu viclenie tot ce arhitectul G.M. Cantacuzino numea un surâs latin pe fața orașului" (Negru, 2005, p. 7). Rămase doar în câteva vechi fotografii sau în crâmpeie de amintiri, cum e și textul ***Biserica Sfinților Arhangheli*** **din Chișinău**. Ctitorită la 1802, „cea mai frumoasă biserică în stil baroc și podoabă românească a orașului", în care a slujit Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni „cea dintâi Liturghie și până la moartea sa din 1821, precum și succesorul său, de aceea biserica va fi numită Sobor", ultimul slujitor al ei, între anii 1936-1944, fiind Paul Mihail. „De ce ultimul? Pentru că biserica, în anii 1962-1965, a dispărut de pe fața pământului. Pe locul unde se înălța biserica trece o autostradă, acolo unde a fost prestolul e centrul unui cinematograf. Acad. Evghenii M. Russev, directorul Institutului de Istorie al Academiei R.S.S. Moldovenești, la întâlnirea mea cu el în 1970, a relatat printr-o frază scăpată situația. Institutul de Istorie a luptat și s-a opus dărâmării unui monument istoric, înregistrat și pus sub ocrotirea Direcțiunii Monumentelor Republicane, dar factorii sistematizării orașului au făcut acest sacrilegiu. Orașul a pierdut astfel unul dintre cele mai reprezentative monumente legate de evoluția stilului baroc de la sfârșitul secolului al XVIII-lea în Moldova. Provincia dintre Prut și Nistru a pierdut un simbol al vechii vetre moldovenești, în jurul căreia, după anul 1812, s-a întreținut și s-a dezvoltat spiritul românesc" (Mihail, 1998, p. 219).

La fel de edificatoare sunt și paginile din volumul *Corespondență*, care ne dezvăluie chipuri și fapte revelatoare, pline de inedit (Volumul reia o parte din bogata colecție cuprinzând un schimb de scrisori cu peste 1300 de persoane, depusă la „Fondul Paul Mihail", Arhivele Statului din Iași, partea de arhivă de până la 1940 pierzându-se în iunie 28).

Victor Mateevici îi scrie fostului său elev, din Câmpulung Muscel, pe 25 decembrie 1961:

„…N-am putut afla la București nici „Neamul românesc" din anii 1918-1924, unde au fost tipărite amintirile mamei despre poetul A[lexe] M[ateevici]. Sunteți la curent cu ziarele și revistele din Republica Moldovenească? Eu sunt abonat la ziarul „Moldova socialistă" de mai mulți ani, iar pe anul 1962 m-am abonat și la revista „Limba moldovenească", iar sporadic citesc „Nistrul" și „Cultura Moldovei" (Mihail, 2001, p. 224).

Pan Halippa: „2 nov. 1970, București. Iubite părinte Paul, Vă rog să căutați printre cărțile Dv. *Abeceda Română* a lui Ion Doncev, pe care a lucrat-o și a tipărit-o la Chișinău în anii 1862, 1863 și 1865. Îmi trebuie ca document al vremii, când se crease un spirit românesc în toată Basarabia în legătură cu retrocedarea către Principatele Unite a celor trei județe din sudul provinciei. Eu am căutat-o aici la București, dar n-am găsit-o. Poate s-ar găsi la Iași. Dacă nu, încercați s-o găsiți la cineva din Basarabia. Cu cele mai bune sentimente pentru familia D. Voastră. Sănătate!" (Mihail, 2001, p. 200).

Un loc aparte în lotul de corespondență îl ocupă schimbul de scrisori dintre Paul Mihail și istoricul chișinăuian Eugeniu Russev. Îi lega, după definirea dnei dr. Zamfira Mihail, o caldă prietenie cărturărească. Afinitățile care s-au născut între ei, doi basarabeni cu studii umaniste și preocupări care se intersectau s-au cimentat printr-o lungă, semnificativă corespondență. Primele scrisori trimise de la Chișinău îl aveau ca adresat pe *Mult stimatul tovarăș Paul Mihail*; în timp, formula de salut devenind *Scumpe părinte*; de la Iași, scrisorile porneau spre *Mult stimatul tov. Director E.M. Russev*; *mult stimate coleg*; *scumpe coleg*; mai târziu, mesajele erau adresate *Mult stimatului academician și scump prieten*. S-au cunoscut, pe viu, în februarie 1968, când Paul Mihail vine „ca turist la Chișinău". Sâmbătă, 17 februarie, având programată audiența la Academie, unde se vor întreține într-o „convorbire prelungită și interesantă" (Mihail, 2001, p. 271). Paul Mihail a căutat să fructifice orice prilej de a reveni în Basarabia, cum a fost și în decembrie 1969, când a mers cu un autocar la Cornova să se închine la mormintele părinților, dar și să treacă pe la Academia de Științe, pentru a se întâlni cu cercetători din domeniu. Studiile elaborate la Chișinău l-au interesat îndeaproape. În octombrie 1969, Paul Mihail îi scria lui E. Russev: „Ideea călăuzitoare a studiului Dvoastră la Cronica lui Ion Neculce este admirația și totodată participarea personală intimă la viața și activitatea marelui cronicar.

Am scris o mică prezentare asupra ediției Cronicei și a studiului introductiv și-am prezentat-o la „Anuarul Institutului de Istorie" din Iași. …Am văzut nu demult pe soția poetului Alexie Mateevici, într-un sanatoriu. E sănătoasă, mi-a recitat frânturi din poezia *Limba noastră*. Soția și fiica Vă omagiază și vă salută respectuos. Cu cele mai alese sentimente și prețuire, Paul Mihail" (Mihail, 2001, p. 298).

Și altă dată, din inima Basarabiei, răspuns: „16.XII.1972, Chișinău. Scumpe părinte! …Am fost adânc mișcat de elogioasa recenzie la ediția cronicii lui Grigore Ureche și-ți sunt extrem de recunoscător pentru frumoasele cuvinte la adresa studiului meu introductiv. Sper că și materialul despre Miron Costin va avea darul să-ți placă. M-am străduit să dau o imagine cât mai plenară, mai veridică și mai vie a acestui luminat cărturar al bătrânei Moldove. Chipul lui l-am purtat decenii în mine, și l-am așternut pe hârtie în decurs de o lună. … Mă apuc acum de studiul consacrat prinosului cronicăresc în cultura noastră. Cu acesta se va încheia cartea mea care urmează să apară în toamna anului '73 [E vorba de volumul în lucru *Slova cronicărească – ecoul bătrânei Moldove*, s.n.]. …Îmi iau rămas bun cu o caldă strângere de mână. Al dumitale Russev" (Mihail, 2001, p. 342).

Răvașele abundă în detalii, date, semnificații. Citite dinspre palierul științific, lingvistic și, bineînțeles, literar, ele renasc într-o nouă lumină o lume și o viață intelectuală intensă. Cărți și scrisori călătorind spre un destinatar sau altul. Spirit, rafinament, unitate de idei, delectări, dublate de împlinirea cunoașterii.

…Chișinăul l-a revăzut cu adevărat în 1990, împreună cu preoteasa Eugenia și cu fiica Zamfira, redutabila lingvistă, însuflețitoare și promotoare a istoriei românilor din stânga Prutului, care, împreună cu Paul Mihail, prin articolele și cărțile publicate, cinstesc locul de baștină; or, cum mărturisește distinsa doamnă, și o spune având certitudinea omului de știință deprins să se bazeze pe dovezi netăgăduite: „basarabenii nu s-au rupt spiritual niciodată de la trunchiul românității" (Mihail, Zamfira, 1995, p. 4).

Arca vieții distinsului cărturar a marcat pe răboj mai multe inele: Cornova, Chișinău, Iași, București. A poposit în multe locuri, a admirat multe meleaguri, a cules mult polen. Nimic n-a egalat însă dragostea pentru provincia unde a văzut lumina zilei, *atât de greu încercata* Basarabie. „Doresc ca osemintele mele să fie îngropate în satul meu, la cimitir, lângă mama și lângă oamenii de acolo" (Mihail, 1995, p. 4). Chiar luna aceasta, într-un mai potopit de floare, căci mult i-au plăcut florile – cu flori întâmpina pe oricine-i trecea pragul casei – prin efortul cornovenilor, de care a fost întotdeauna foarte atașat, s-a împlinit dorința-i adâncă de a reveni acasă.

Cărțile la care a trudit se cuvin readuse pe masa de citire, deschise mai des, parcurse cu atenție, pentru că au fost gândite sub semnul pilduitor al unei nobile și curate aspirații de dăinuire a neamului.

Referințe bibliografice:

1. CÂNDEA, Virgil. *Cuvânt la trecerea întru cele veşnice*. În: *Luminătorul*, 1994, nr. 5, p. 42-44.

2. *Cronica lui Ion Neculce copiată de Ioasaf Luca*. Manuscrisul „Mihail". Ediție de Zamfira Mihail și Paul Mihail. Cuvânt-înainte de Ștefan Ștefănescu. București: Litera, 1980, 263 p.

3. DRAGNEV, Demir. *Un promotor al ideilor iluministe în Basarabia*. În: *Limba română*, 2020, nr. 6, anul XXX.

4. MALANEȚCHI, Vasile. *Trei întâlniri cu Paul Mihail*. În: *Țara*, 1995, 18 iulie.

5. MATEEVICI, Alexei. *Opere.* I. *Scrieri în limba română*. Ediție critică de Ion Nuță, Efim Levit, Sava Pânzaru. Chișinău: Știința, 1993, 622 p.

6. MIHAIL, Paul, MIHAIL, Zamfira. *Acte în limba română tipărite în Basarabia*. I. 1812-1830. Precedate de Bibliografia tipăriturilor românești din Basarabia (= BTRB) 1812-1830. București: Editura Academiei Române, 1993, 411 p.

7. MIHAIL, Paul. *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia*. *Aşezăminte. Scrieri. Personalităţi*. Chișinău: Știința, 1993, 405 p.

8. MIHAIL, Paul. *Parfumul pe care l-ați adus din Basarabia reînvie în mine dorul de satul natal* [Ultimul interviu cu preotul și cărturarul Paul Mihail, realizat de Emilia Ghețu]. În: *Literatură și artă*, nr. 28 (2604), 1995, 13 iulie

9. MIHAIL, Paul. *Jurnal (1940 – 1944) și Corespondență. I. Jurnal*. Ediție îngrijită de Eugenia Mihail și Zamfira Mihail. Argument de Gheorghe Buzatu. București: Paideia, 1998, 378 p.

10. MIHAIL, Paul. *Jurnal (1940 – 1944) și Corespondență. II. Corespondență.* Ediție îngrijită de Eugenia Mihail și Zamfira Mihail. București: Paideia, 2001, 378 p.

11. Paul Mihail. *Reconstituiri. Jurnal. Corespondență*. Ediție îngrijită de Zamfira Mihail și Mihai Papuc. Prefață: acad. Ștefan Ștefănescu. Chișinău: Știința, 2018, 412 p.

12. MIHAIL, Zamfira. *Basarabenii nu s-au rupt niciodată spiritual de trunchiul românității* [Interviu realizat de Veronica Boldișor]. În: *Literatură și artă*, nr. 28 (2604), 1995, 13 iulie.

13. NEGRU, Nina. *Centenar Paul Mihail*. În: *Jurnal de Chișinău*, 2005, 11 octombrie.

14. PELIN, Valentina. *Paul Mihail, un onorabil fiu al Basarabiei*. În: *Cugetul*, 2005, nr. 2 (26), p. 72-75.

15. ȚURCANU, Ion. *Părintele cărturar Paul Mihail. Evocare în legătură cu apariția postumă a Jurnalului său*. În: *Limba română*, 2000, nr. 6-12 (60-66), p. 177-179.

Notă: Articol elaborat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.03 *Contexte socio-culturale autohtone și interconexiuni europene în creația populară și literatura cultă din Basarabia (sec. XIX până în prezent)*.